

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ — НАЙВАЖЛИВІШИЙ РЕСУРС НАЦІЇ

27 лютого ц. р. у Києві відбувся Інтелектуальний форум України, ініціаторами скликання якого виступили Фонд інтелектуальної співпраці «Україна — XXI століття», Національна академія наук України та Спілка ректорів вищих навчальних закладів України. За задумом організаторів цього зібрання воно покликане об'єднати творчі зусилля інтелігенції та підвищити її роль у розв'язанні нагальних проблем сучасного життя, подоланні кризових явищ, зміцненні матеріальних і духовних основ нашої держави. Саме ця думка була провідною у виступах його учасників — відомих представників науки і культури, громадських і політичних діячів.

Друкуємо вступне слово президента НАН України академіка Б.Є. Патона на відкритті форуму, виступи академіка-секретаря Відділення фізики і астрономії НАН України академіка НАН України А.Г. Наумовця та директора Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України академіка НАН України Ю.М. Пахомова, а також текст звернення учасників форуму до громадськості, Президента України, Верховної Ради і Кабінету Міністрів України.

Б. ПАТОН: «Наша робота стане важливим кроком у єднанні потенціалів влади та української інтелектуальної еліти»

Сучасна науково-технічна революція, формування інформаційного суспільства, процеси глобалізації перетворили розум на головну рушійну силу суспільного поступу. Нині інтелектуальний капітал — це найважливіший, я б навіть сказав, єдиний ресурс нації, здатний забезпечити її майбутнє. І зрозуміло, що розбудова економічного потенціалу нашої держави, формування в Україні громадянського суспільства, духовне зростання залежать передусім від об'єднання зусиль інтелектуальної еліти.

Проте інтелектуальний капітал нації — це не просто сума здобутків яскравих особистостей — політичних і державних діячів, учених, освітян, митців, промисловців. Це складний, багаторівневий феномен. Він потребує постійної підтримки з боку суспільства і держави, дієвого піклування про стан науки, освіти, соціально-культурної сфери. Спільними зусиллями ми повинні подбати про його збереження і розвиток, а головне, — про ефективне використання, широке впровадження інтелектуальних здобутків у практику економічного, суспільно-політичного, духовно-культурного життя. І необхідною умовою для цього є розвиток безпосередніх зв'язків інтелектуальних осередків — науково-технічних, культурно-освітніх — з владними структурами і громадсько-політичними організаціями.

Заради забезпечення національних інтересів ми повинні об'єднати нашу енергію, наші прагнення і наші творчі можливості. Маємо взяти на озброєння перевірені практикою громадські форми цієї відповідальної роботи і виробляти нові підходи, як того вимагає час.

Із задоволенням зазначу, що протягом останніх років на арену суспільно-політичного життя сміливо вийшло нове покоління патріотично налаштованих людей, які завдяки своєму інтелекту діловим якостям не лише утвердили себе як яскраві особистості, а й

прокладають нові шляхи суспільного поступу. З'явилися також нові для нашого суспільства громадські організації, які почали відігравати вагомий роль у підтримці та розвитку науки, освіти і культури в нашій країні. Серед них — Фонд інтелектуальної співпраці «Україна — XXI століття», який виступив головним ініціатором нашої сьогоднішньої зустрічі.

Впевнений, що наша робота стане важливим кроком у єднанні потенціалів влади і української інтелектуальної еліти заради єдиної справи, на благо Батьківщини.

А. НАУМОВЕЦЬ: *«Схоже, керівництво держави зрозуміло необхідність побудови міцного мосту між наукою і виробництвом»*

За фахом я фізик, працюю в Національній академії наук України, і міг би багато розповісти і про досягнення вітчизняної науки, і про її проблеми. Однак характер цього зібрання спонукає мене поговорити про більш загальні речі, від яких у нашому житті залежить фактично все, а саме — про нашу відповідальність і деякі проблеми моралі в нашому суспільстві.

Звичайно, кожен з нас відповідає за якість своєї роботи і власне життя. Однак, оскільки нам пощастило отримати добру освіту, то ми несемо відповідальність і за те, щоб своєчасно привертати увагу суспільства як до можливостей, що їх відкривають наука і освіта, так і до загроз, котрі на нас насуваються.

Однією з найнебезпечніших є загроза падіння рівня нашої науки із сумною перспективою руйнування ряду важливих напрямів. Хронічне фінансове голодування плюс невпинне виснажливе «донорство» — постачання задурно за кордон найпрацевдатніших кадрів — підривають наш науковий потенціал. Колиш, коли господині пекли хліб удома, вони завжди залишали в дїжці шматок тіста — розчину, без якої неможливо випекти наступну порцію хліба. Так і нам: неприпустимо залишитися без наукової розчини. Поки що у нас найуспішніше працюють лабораторії, де налагоджене своєрідне наукове «човникування». Люди їдуть на певний час за кордон, працюють там на сучасному обладнанні, заробляють кошти на життя і привозять додому експериментальні зразки, щоб тут продовжувати деякі вимірювання на застарілій техніці, яка ще залишилася з 80-х років. Це сьогодні дає нам змогу зберегти у себе носіїв сучасного наукового знання.

Разом з тим очевидно, що ніхто не дасть нам задарма технологій, і ми повинні розробляти їх власними руками. Схоже, керівництво держави вже зрозуміло необхідність побудови міцного мосту між наукою і виробництвом. Сподіваємося, що цього разу справа не обмежиться гучними деклараціями. Запевняю вас, що ми, науковці, зголодніли за нормальними умовами роботи і з ентузіазмом візьмемо участь у розв'язанні нагальних проблем держави. Нам набридло слухати посилення на те, що Україна, мовляв, не може собі дозволити того чи іншого (хоча здебільшого йдеться про те, що колишній Союз «дозволяв собі», попри всі недоліки своєї економічної системи). Ми бачимо, що такими посиленнями фактично прикривається безгосподарність, недолугість у законотворчості, а найчастіше — звичайнісіньке злодійство. Маємо говорити про це відверто і голосно. На жаль, ми самі ще робимо надто мало для того, щоб пояснювати суспільству значення науки, прищеплювати йому повагу до знання, до чесного, педантичного професіоналізму.

І ще я хотів би коротко спинитися на деяких проблемах морального розвитку нашого суспільства. Мені здається, що ми надто вже захвалюємо самі себе. Все, що наше, — ну просто ідеальне, все погане — обов'язково зовнішнє, і винний у його проявах лише хтось чужий. Насправді цей підхід дуже небезпечний, бо він роззброює людину перед

складними проблемами життя, які можна розв'язати лише завдяки тверезій самооцінці і постійному самовдосконаленню. Ми повинні говорити «так» почуттям людської і національної гідності, але «ні» — самозахвалюванню. Думаю також, що ми сильно передаємо куті меду надмірним підкреслюванням своєї європейськості. При цьому фактично намагаємося претендувати на якусь вищість над рештою світу — над тими ж японцями і китайцями. Можна лише уявити, як іронічно вони всміхаються в душі, дивлячись на те, як ми працюємо й організуємо своє життя. Давайте не виставляти себе на посміховисько перед усім світом. Давайте, зберігаючи свою гідність, будемо поважати інші народи, переймаючи у них все краще. І головне — вперто й розумно працювати.

Я вважаю, що Фонд інтелектуальної співпраці «Україна — XXI століття», його керівник Богдан Володимирович Губський подають нам гідний наслідування приклад благородної конкретної підтримки нашого наукового потенціалу. За це їм щиро вдячні науковці всіх поколінь.

Ю. ПАХОМОВ: *«Величезна небезпека криється у благодушному ставленні до долі науки»*

Відштовхнувся від загальновідомого факту. Роль розумової діяльності нині настільки велика, що людство поділяється не за ідеологічними критеріями, а за ознаками розвинутості чи нерозвинутості інтелекту або ж — і це не завжди збігається зі щойно сказаним — успішного чи бездарного його використання.

Країни з нерозвинутим (чи слабо задіяним) інтелектуальним потенціалом — це безперечні маргінали. Більше того, зараз окреслилося коло «скінчених» країн. Це ті, у яких вилучені фінанси та інтелект. В Україні склалося так, що її високорозвинений, за світовими стандартами, інтелект виявився відключеним від економіки, а значить, і від усієї суспільної системи саме тоді, коли у світі розумова діяльність стала основним чинником економічного та соціального успіху.

Свій вирішальний внесок, — як тепер уже всім відомо, — у трагічну долю нашого інтелекту зробила зальотна ринково-реформаторська модель так званого Вашингтонського консенсусу, яка перед цим буквально проprasувала економіки латиноамериканських країн і прирекла їх у 80-і роки на «провальне десятиліття». Лютуючи в українській економіці майже десять років, ця модель водночас зруйнувала науково-технологічну і підірвала духовно-моральну складові національного інтелекту. В результаті Україна почала стрімко деградувати — і абсолютно, і відносно (тобто порівняно з успішними країнами, передусім тими, які належать до світового авангарду). Причому парадокс полягає в тому, що ми продовжуємо відставати від високорозвинених і просто успішних країн (таких, як Чехія, Угорщина, Польща) навіть коли вони, порівняно з нашими непоганими темпами, майже тупцюють на місці. Адже, попри деякі ознаки зростання, ми дедалі більше деформуємо структуру економіки, оскільки збільшуємо питому вагу традиційних, а не високотехнологічних галузей, які тільки й можуть забезпечити ефект якісного розвитку. Що ж до руху з нарощуванням частки сировинних і напівфабрикатних виробництв, то це, по суті, задкування, яке, звісно ж, гальмує розв'язання проблеми інтелектуалізації.

Важливо звернути увагу і на те, що тенденції руйнування розумового потенціалу — це небезпеки нефіксовані і невимірювані. Можна фіксувати і статистично вимірювати, скажімо, безробіття, бідність, поширення небезпечних хвороб, скорочення тривалості життя і падіння народжуваності. Проте немає можливості зафіксувати ступінь деградації

особистості, приреченої на злиденність і безвихідь через тривале безробіття (до речі, його реальні розміри в Україні значно перевищують офіційні цифри).

Важко уявити собі масштаб втрат, пов'язаних з переплавною цілої армії вчителів, конструкторів, інженерів і вчених на базарних торговців та міняйл. А чого вартий державі та її громадянам вплив на заробітки за кордон майже чверті (7 млн осіб) працездатного населення України! Адже там наші співвітчизники зазвичай — беззахисні раби, позбавлені не лише формальних прав, а й можливості відстоювати свою людську гідність. Не виміряти і глибину занепаду моралі, що повсюдно спостерігаємо через приниження хабарями, несправедливість судів, свавілля бюрократів, знецінення гідності і честі.

Інтелект набагато чутливіший до цих деформацій, аніж, скажімо, економіка. Моніторинг, проведений нещодавно Інститутом соціології НАН України, показав: більшість наших громадян вважають, що їх оточують переважно аморальні, схильні до безпринципної поведінки люди, не здатні вистояти, коли вигідно підторговувати честю. Чи не є це грізним симптомом того масштабного підриву інтелекту нації, порівняно з яким економічне просідання країни може видатися дрібницею? Втім, саме економічний та соціальний крах став поштовхом до розвалу інтелекту.

Величезна небезпека криється у благодушному ставленні до долі науки. Йдеться, звісно, не про риторику— її у нас більш ніж досить,— а про благодушність на практиці. Адже в Україні ніхто серйозно не вважає, що над великою наукою нависла небезпека її повного зникнення. Мовляв, оскільки народ у нас талановитий, то відродження інтелекту неминуче. Та це — наївна омана. Бо там, де відсутня загальнодержавна спрямованість на науково-технологічний прогрес, де підірвана віра у країну, де наука ледве животіє, там обдаровані натури — наче блукаючі болотні вогні, що спалахують і гаснуть. І через якийсь час відродити науку виявиться вже неможливим, адже її життя визначається наступністю поколінь і передачею цінних ідей «з рук у руки». Згадаймо, що лише півторадесятирічна перерва в СРСР у розвитку генетики, пов'язана з репресіями, обернулася нездатністю повернутися на попередні, провідні позиції.

Що ж до загальних передумов для науково-технологічного розвитку, то тут варто провести аналогію з минулим. У СРСР пік небаченого за світовими критеріями науково-технологічного сплеску був «запрограмований» не тоді, коли готувався політ у космос Юрія Гагаріна, а значно раніше, наприкінці 20-х років. Саме тоді сталося те, чого доти не знав світ, чим захоплювалися великі письменники і мислителі Заходу: мільйони юнаків та дівчат із глухих сіл і містечок, надихнувшись проектами на зразок ГОЕЛРО і вірою в майбутнє країни, заповнювали кращі навчальні заклади Москви, Ленінграда, Харкова, Києва. І навіть масові репресії не загасили цього пориву. Показовим є також те, наскільки послідовно держава спрямовувала інтелектуальний потік у русло найвищих світових наукових і технічних досягнень.

Нагадаю, що у перші повоєнні роки серед студентів старших курсів провідних навчальних закладів країни (фізичних, хімічних, технічних факультетів) відбирали кращих із кращих і переводили їх до легендарного московського Фізтеху, Вищого технічного училища ім. М. Баумана. А далі десанти виплеканих у такий спосіб талантів, а то й геніїв, «висаджувалися» не тільки у конструкторські бюро та науково-дослідні інститути, а й у наукові містечка. Останні стали прообразом наукових конгломератів, які пізніше почали створювати за нашим зразком у США, де з'явилася Силіконова долина. Подібне, з урахуванням запитів сьогодення, відбувається нині в Китаї. А ще не так давно ми здавалися значно перспективнішими за цю країну.

Повернемося до досвіду СРСР, повчального і для нас, нинішніх. Там згасання інтелектуального сплеску почалося не з розпадом Союзу, а значно раніше, тоді, коли, за А. Райкіним, найкращі місця в театрах почали займати «найшанованіші люди» — завмаги і завскладами. Тобто інтелект на той час був принижений і беззахисний перед блатом та його живильним середовищем — дефіцитом. Суттєво також те, що інтелектуальне піднесення гасилося через блокування перспектив науково-професійного зростання молоді з боку планово-бюрократичної системи.

Сьогодні інші часи, і на шляху реалізації інтелекту стоять інші шлагбауми. Серйозним негативним чинником є наша інституційна необлаштованість і регулятивна дистрофія економіки. У своєму ринково-демократичному дрейфі Україна віддалилася від можливості ефективного використання авторитарних (ринково-орієнтованих) регуляторів, здатних забезпечити успіх на старті посттоталітарного розвитку, і водночас не змогла заповнити утворений регулятивний вакуум дієвими механізмами ринково-державного управління. Отож, ми пустилися одного берега і не пристали до іншого (не наблизившись хоча б до країн типу Польщі). Недорозвиненість економічного організму найяскравіше виявляється саме у науково-технологічних напрямках, де зазвичай безсилий і зазнає невдач сам по собі ринок. Ознак цієї недорозвиненості багато: несформованість механізмів фондового ринку; нежиттєздатність стратегічного регулювання; відсутність стимулів для перетікання доходів з рутинних, але прибуткових ніш в інноваційні сегменти; неспроможність української держави впливати на інноваційне орієнтування бізнесструктур за межами нашого, по суті, крихітного для такої країни бюджету; серйозна деформованість в інноваційному контексті нашого так званого середнього класу та багато іншого. Однак головна перепона на шляху нарощування та ефективного використання науково-технологічної потужності в Україні — це наша непривабливість з погляду припливу в наукоємні сегменти як своїх, так і закордонних фінансів у вигляді прямих інвестицій.

Якщо раніше капітал сам тягнувся, хоч і з перебоями, до інтелектуальних надбань, то тепер в умовах глобалізації, коли фінанси стали надрухливими і примхливими, ситуація змінилася на протилежну. Нині країна може мати унікальні інтелектуальноємні технології і високоякісні кадри, але якщо фінанси цураються країни, якщо їм тут некомфортно, то всі досягнення, швидко застаріваючи, перетворюються у кращому випадку на модерний хлам. Причина, через яку Україну оминають чужі фінанси, а власні ховаються за кордоном, м'яко зветься несприятливим інвестиційним кліматом. Насправді ж у цьому явищі переплелися всі накопичені за десятиліття метастази нашого скаліченого суспільного організму, в тому числі і наша духовно-моральна деградація.

Виходить, що Україні і з економічного, і з соціального погляду добре ім'я нині важливіше, ніж навіть високі технології. Адже без нього не буде і цих технологій — через фінансову дистрофію. Потрібен магнетизм для фінансів. А його можуть забезпечити наша надійність, порядність, прозорість, передбачуваність, всебічна безпека, упорядкованість та правове сприяння бізнесу.

Усе перелічене свідчить про те, що в кінцевому підсумку шанси на інтелектуальне відродження України багато в чому визначаються високою моральністю. Вже не реформи і не реформатори, а ті, хто упорядковує і морально оздоровлює країну, потрібні їй передусім. Лише завдяки їх оздоровчій діяльності підуть реформи і розквітне інтелект.